

WAYS TO USE THE OPPORTUNITIES OF THE EDUCATIONAL PROCESS TO DEVELOP HUMANISTIC FEELINGS IN CHILDREN

Ayshah Babayeva

Azerbaijan State Pedagogical University,
teacher of the department of pedagogy of preschool education

E-mail: b.ayshan@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-8323-7609>

Abstract. The article discusses the role of the educational process in the formation of humanistic feelings in children during preschool age. It is noted that during this period, activities have a great impact on children in creating humanistic feelings. Activities such as developing children's artistic thinking, familiarizing them with the world around them and creating visual activities are aimed at shaping human feelings and qualities. It is noted that in the artistic thinking development activity, children's sense of humanism is increased by recreating the characters of the images. It is emphasized that feelings such as friendship, companionship, helping and compassion develop in children. It is noted that the images of heroes in fairy tales, stories and examples of fiction passed on to children have an impact on strengthening the feeling of compassion in children such as helping and aiding each other. It was noted that during training the speech of the educator should be clear, fluent and effective. The emotional nature of his speech can create a sense of compassion in the child during the role he plays. The article also emphasizes that children experience different feelings and emotions and their attitudes towards the characters they participate in change. At this time with the help of the educator, the work of strengthening and developing a sense of humanism in them is further enhanced.

Keywords: educator teacher, humanistic feelings, help, humanism, training, exercise, emotional nature, role.

DOI: 10.30546/2709-2488.2026.02.103087

To cite this article: Babayeva A. (2026). Ways to use the opportunities of the educational process to develop humanistic feelings in children. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 255, Issue II, pp. 53-65.

Article history: received – 17.04.2026; accepted – 25.05.2026.

CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARDA HUMANİST MÜNASİBƏTLƏRİN FORMALAŞDIRILMASINDA TƏLİM PROSESİNİN İMKANLARINDAN İSTİFADƏ YOLLARI

Ayşən Babayeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası kafedrasının müəllimi

E-mail: b.ayshan@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-8323-7609>

Annotasiya. Tədqiqatda humanizm anlayışı elmi-pedaqoji aspektdən təhlil edilmiş, məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda humanist münasibətlərin formalaşdırılmasında təlim prosesinin rolu və imkanlarından səmərəli istifadə yolları araşdırılmışdır. Bu yaş dövründə keçirilən məşğələlərin uşaqların mənəvi-emosional inkişafına mühüm təsiri məqalənin əsas müzakirə mövzudur. Məqələdə təsviri fəaliyyət və ətraf aləmlə tanışlıq məşğələlərində uşaqlarda mənəvi keyfiyyətlərin formalaşdırılmasına, bədii təfəkkürün inkişafına, ətraf aləmlə tanışlığa dair həyata keçirilən məqsədyönlü işlərdən bəhs olunur. Bədii təfəkkürün inkişafı məşğələlərində uşaqların müxtəlif obrazların xarakterlərini canlandırmasının onlarda humanizm hissinin formalaşmasına müsbət təsirdən bəhs edilir, mərhəmət, ədalət, qarşılıqlı hörmət, dostluq, yoldaşlıq, yardımlaşma kimi humanist dəyərlərin daha dərinəndə dərk edilməsinə şərait yaratdığı vurğulanır. Dastanlar, nağıllar, hekayələr, şeirlər və s. kimi bədii ədəbiyyat nümunələrində təqdim olunan müsbət qəhrəmanların (obrazların) məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda humanist münasibətlərin inkişafına göstərdiyi təsirlərdən bəhs edilir.

Açar sözlər: tərbiyəçi-müəllim, uşaq, məşğələ, bədii ədəbiyyat nümunələri, humanist münasibətlər, əxlaqi-mənəvi dəyərlər.

DOI: 10.30546/2709-2488.2026.02.103087

Məqaləyə istinad: Babayeva A. (2026). Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda humanist münasibətlərin formalaşdırılmasında təlim prosesinin imkanlarından istifadə yolları. «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 2 (255), səh. 53-65.

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 17.04.2026; qəbul edilib – 25.05.2026.

CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Giriş / Introduction

Humanizm latın mənşəli söz olub, *humanus* – insani, bəşəri deməkdir. Müasir təlim-tərbiyənin əsas prinsip və formalarından biri kimi humanizmin elmi-pedaqoji səciyyəsi, ilk dəfə XVII əsrdə çex pedaqoqu Y.A.Komenski tərəfindən verilməmişdir. Humanist pedaqogikanın banisi kimi Y.A.Komenski belə hesab edirdi ki, insanın tərbiyəsi aşağıdakı dörd ünsürü özündə birləşdirməlidir:

1. humanizm və demokratizm tərbiyəsi;
2. vətənpərvərlik və ümumbəşəri hisslər tərbiyəsi;
3. əməksevərlik tərbiyəsi;
4. düzlük, doğruluq və xeyirxahlıq hisslərinin tərbiyəsi [Komenski, Y., 1947].

Müasir dövrdə məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda humanist münasibətlərin formalaşdırılması yönündə kurikulumun imkanlarından geniş istifadə etməklə onlarda humanist hisslərin inkişafına nail olmaq mümkündür. Hər bir məşğələ üzrə əldə edilən nəticələr bilik və bacarıq verməklə yanaşı, onlarda insani hisslərin də formalaşmasına şərait yaradır.

Məktəbəqədər yaş dövərində uşaqlarda humanist münasibətlərin inkişaf etdirilməsi məqsədilə təlimin aşağıdakı formalarından istifadə olunur:

1. bədii ədəbiyyat və nitqin inkişafı məşğələlərində uşaqlarda bədii obrazlar vasitəsilə mənəvi-emosional dəyərlərin formalaşdırılması;
2. təlim xarakterli məşğələlər zamanı uşaqlarda humanist yanaşmanın formalaşdırılması;
3. ətraf aləmlə tanışlıq məşğələlərində uşaqların canlı və cansız təbiətlə tanışlığı zamanı onlarda humanist hisslərin tərbiyə edilməsi.

“Uşaq hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda uşaqların bərabər hüquqlu olduğu və yaşamaq, normal şəraitdə fiziki, əqli, mənəvi cəhətdən inkişaf etmək hüququnun olduğu qeyd edilir. Onların sağlam və təhlükəsiz mühitdə yaşamaq, yaratmaq, eyni zamanda həyat və sağlamlılıqlarının mühafizə edilməsi, sağlam inkişafı, ekoloji cəhətdən təmiz şəraitin yaradılması, keyfiyyətli yemək, içməli təmiz su ilə təchiz olunmaq hüququ vardır. Hər bir uşağın hərtərəfli inkişaf etmək, milli və ümumbəşəri dəyərlərə uyğun, humanizm və əxlaqi prinsiplər əsasında tərbiyə olunması uşaqların əsas hüquqlarından biridir. Uşaqlar onların psixi və mənəvi inkişafına zərərli olan təsirlərdən (zorakılıq, qəddarlıq və s.) qorunmalıdır. Həmçinin uşaqların azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq, vicdan, fikir və söz azadlığı, ona hörmətlə yanaşılması hüququnun olması onların humanist şəxsiyyət olaraq yetişməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [“Uşaq hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1998].

“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda qeyd edilir:

“Məktəbəqədər təhsil təhsilin ilkin pilləsi olmaqla, ailənin, cəmiyyətin maraqlarına uyğun olaraq, uşaqların erkən yaş dövründən intellektual, fiziki və psixi inkişafını, sadə əmək vərdislərinə yiyələnməsini, istedad və qabiliyyətinin üzə çıxarılmasını, sağlamlığının qorunmasını, estetik tərbiyəsini, təbiətə və insanlara həssas münasibətinin formalaşmasını təmin edir” [“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2009].

Təhsil sisteminin başlıca vəzifəsi, xalqın milli, əxlaqi, humanist, mənəvi və mədəni dəyərlərinə dərinlən yiyələnmə, onu qoruyan və daim inkişaf etdirən insan tərbiyə etməkdir [“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2009].

Araşdırmalar göstərir ki, uşaqlarda mənəvi-əxlaqi dəyərlərin, humanist münasibətlərin, təxəyyülün, dünyagörüşünün formalaşdırılması bədii ədəbiyyat nümunələri vasitəsilə, obrazların yaradılması yolu ilə həyata keçirilir. Bədii obrazlar yaratmaqla uşaqların müxtəlif rolları ifa etməsi onlarda humanist hisslərin – xeyirxahlıq, sevinc, dostluq, mərhəmət, qayğıkeşlik, nəzakətlik və digər dəyərlərin formalaşmasına mühüm təsir göstərir. Uşaqlara humanist münasibətlərin aşılmasında daha təsirli vasitə kimi tərbiyəçi-müəllimin nitqinin aydın, səlis və təsirli xarakter daşması mühüm amildir. Nitqin emosionallığı obrazları canlandırarkən uşaqlarda humanist təsirin güclənməsinə şərait yaradır və onlar sanki bu prosesin bilavasitə iştirakçısına çevrilir, müxtəlif hiss və həyəcan keçirir, obrazlara qarşı münasibətləri dəyişir, öz hərəkətlərində düzgün davranış və rəftarın nələrdən ibarət olduğunu anlaşırlar. Ona görə də məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlarda humanist dəyərlərin tərbiyə olunması prosesində məhz humanist məzmunlu şeirlər, nağıllar, hekayələr, obrazlar və rollar seçilməlidir. İfa etdikləri obrazları canlandırarkən qəhrəmanın keçirdiyi hiss və həyəcanları dərk edərək düzgün qiymətləndirmələri uşaqların humanist keyfiyyətlərə yiyələnmələrinə müsbət təsir göstərir, meydana çıxan müxtəlif suallar onların təfəkkür fəaliyyətinə aktivləşdirir, təhlil etmə bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır.

Problemin qoyuluşu

Müasir dövrdə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqlarda humanist münasibətlərin inkişaf etdirilməsi ənənəvi təlim mühiti şəraitində bir sıra problemlərin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. Yeni təlim texnologiyalarından istifadə etməklə tərbiyəçi-müəllimlər uşaq mərkəzli mühitin yaradılmasına təşəbbüs göstərməklə bu problemi aradan qaldıra bilərlər. Uşaqlarda humanist münasibətləri inkişaf etdirmək üçün məktəbəqədər təhsilin kurikulum proqramını bilməklə yanaşı, onların praktik fəaliyyətdə tətbiq edilməsi vacib və əhəmiyyətlidir. Məktəbəqədər təhsil proqramının məzmununu bilmək və hər yaş qrupu üzrə təlim-tərbiyə işinin məqsədlərini müəyyənləşdirməklə yeni humanist yönümlü şəxsiyyətlərin yetişdirilməsinə nail olmaq mümkündür.

Metodlar

Məqalədə, əsasən, nəzəri-analitik, eyni zamanda müşahidə və müsahibə metodlarından istifadə etməklə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təlim zamanı uşaqlarda humanist hisslərin formalaşdırılmasına nail olunmuşdur.

Əsas hissə / Main part

Məktəbəqədər yaş dövründə mənəvi-əxlaqi dəyərlərin aşılınması məqsədilə təlim prosesində oxunan bədii ədəbiyyat nümunələri (hekayələr, nağıllar və s.), mövzu ətrafında aparılan söhbətlər uşaqların dünyagörüşünün formalaşmasına, emosional və intellektual inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir. İzahlı-illüstrativ vasitələrdən və əyani, rəngarəng şəkillərdən istifadə etmək də məqsədəuyğun hesab edilir.

Prof. Ş.Əliyevanın “Məktəbəqədər təhsilin aktual problemləri” adlı monoqrafiyasında qeyd edilir: Uşaqların mənəvi tərbiyəsi öz kökünə, qan yaddaşına bağlılığın təmin edilməsində mühüm yer tutur. Gənc nəslin mənəvi tərbiyə edilməsini zaman, dövr, ölkəmizin ictimai-siyasi quruluşu tələb edir. Təcrübə göstərir ki, mənəvi-əxlaqi dəyərlərə malik olan insan:

- vətəni sevir, əsl vətəndaş olur, düşmənlə barışmaz olur;
- vətəninin yeraltı və yerüstü sərvətlərini əziz tutur;
- təmiz və pak olur, yalan danışmır, paxıl olmur;
- əməli ilə sözü arasında sıx vəhdət olur;
- daim özünə nəzarət edir, davranışlarını qiymətləndirir;
- əməksevər olur, etdiyi yaxşılıqların əvəzini gözləmir;
- özünə və başqalarına hörmət edir;
- təvazökar olur;
- başqasının əlinə göz dikmir, halal zəhmətlə yaşamağı hər şeydən üstün tutur;
- əqidəsindən dönmür və s. [Əliyeva, Ş., 2010].

Uşaqların bu cür böyüməsi cəmiyyətin ən ümdə vəzifələrindən biridir. Təlim zamanı məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda humanist hiss və münasibətlərin formalaşdırılması məqsədilə tərbiyəçi-müəllim nağıl və hekayələri yalnız oxumaqla kifayətlənməli deyil, eyni zamanda personajların xarakter xüsusiyyətləri izah və müzakirə olunmalı, uşaqlar onların müsbət cəhətlərilə yaxından tanış edilməlidir. Əgər tərbiyəçi-müəllim nağıl və hekayələri oxumaqla kifayətlənersə, bu zaman gözlənilən tərbiyəvi təsirləri və müsbət nəticəni əldə etmək mümkün olmaz. Tədqiqat apararkən Nəsimi rayonu 22 saylı körpələr evi-uşaq bağçasında uşaqlara “Nə tökərsən aşına, o çıxar qaşığına” nağılını oxudum. Nağılı oxuyan zaman izahlı-illüstrativ şəkillərdən də istifadə edərək tülkü ilə durnanın bir-birinə dost deyərək, lakin dostluq və yoldaşlığa laqeyd münasibət bəslədiklərinin izahını

verdim. Daha sonra uşaqlara “Dostluq necə olmalıdır?”, “Sizcə tülkü və durna düzgün yoldaşlıq edə bilirlərmi?”, “Tülkü və durna nəzakətli davransaydılar necə edə bilərdilər?”, “Onlar bir-birinə daha necə davrana bilərdilər?”, “Nağılın sonunda hansı nəticəyə gəlmək olar?” və s. bu kimi suallar verərək onların fikrini öyrəndim. Uşaqların cavabları müxtəlif oldu, yəni bəziləri nağıl personajlarını müsbət, digər bir qismi isə mənfi xüsusiyyətlərin olduğunu söylədilər. Tülkünün əvvəlcə durnaya nəzakətsiz, hörmətsiz yanaşmasını pislədilər, sonra isə durnanın tülküyə qarşı eyni hərəkəti etdiyini öz fikir və düşüncələri ilə dilə gətirdilər. Uşaqlardan 12 nəfər tülkü və durnanın hərəkətlərini pislədi, 8 nəfər isə onların davranışlarını düzgün hesab etdi. Uşaqlardan aldığım cavablardan sonra 8 nəfərə nağılın qısa məzmununu yenidən danışaraq bu haqda söhbət apardım. Söhbət zamanı uşaqlar tülkünü mənfi obraz hesab etdikləri üçün onu bəyənmədiklərini, durnanın davranışını isə tülkünün laqeyd münasibətinə cavab olaraq belə etdinin doğru olduğunu bildirdilər. Verilən cavablar uşaqların sualları öz düşüncələrinə uyğun şəkildə cavablandırıqlarını göstərir.

Uşaqlara nağılın əsas məqsədinin nədən ibarət olduğu haqqında məlumat verdim. Onlara humanist münasibətlərin mahiyyətini izah etməyə çalışdım. Nağıldakı qəhrəmanların səmimi olmadığını və buna görə də dostluqlarının yarımçıq qaldığını söylədim. Bundan sonra uşaqlar mənim fikrimə şərik oldular və nağıldan düzgün nəticə çıxarmağa başladılar.

V.A.Suxomlinski uşaqların saflığını qorumaq üçün onlarda dünyaya müsbət baxış formalaşdırmağın vacib olduğunu xüsusi qeyd etmişdir. “Mən tərbiyənin gücünə qətiyyətlə inanıram” – deyən Suxomlinski hər bir insanın sonrakı həyatında erkən yaş dövründə evdə və məktəbdə aldığı ilk tərbiyəni vacib və həlledici hesab etmişdir. O demişdir ki, müəllim hər uşağa diqqət yetirmək üçün kifayət qədər mənəvi gücə sahibdirsə, ədalətli ola bilər. Uşaqlar gözəllik, oyunlar, nağıllar, musiqi, rəsm, təxəyyül, yaradıcılıq dünyasında yaşamaladırlar [Suxomlinski, V., 1979, s.25].

Bədii əsərlər vasitəsilə uşaqlara humanist keyfiyyətlərin aşılması özünəməxsus yer tutur. Uşaqlar nağıl və hekayələri dinləyərkən mənəvi keyfiyyətlərlə, qəhrəmanların humanist, qeyri-humanist davranış və rəftarlarını özləri qiymətləndirirlər. Bədii əsərlər və obrazlar uşaqların aydın düşünməsinə səbəb olur, onlarda mənəvi tərbiyənin, humanist keyfiyyətlərin inkişafına təsir göstərir. Uşaqlar obrazların yerində özlərini təsəvvür edərək, həmin obrazları canlandırmağa çalışırlar.

Alman pedaqoqu İ.F.Herbert tərbiyənin məqsədini xeyirxah insanın formalaşmasında görmüşdür. O, bu məqsədi daimi və dəyişməz hesab edərək mövcud münasibətlərə uyğunlaşmağı, müəyyən edilmiş qayda-qanunlara hörmət etməyi və tabe olmağı bacaran adamlar tərbiyələndirməyi nəzərdə tutmuş, bildirmişdir

ki, tərbiyəçi-müəllim hətta pozulmuş uşaqlarda müsbət cəhətləri tapmalıdır, lakin buna tez nail ola bilməsə, məyus olmamalıdır [Rüstəmov, F., 2006, s.55-57].

Təlim zamanı uşaqlarda humanist münasibətləri formalaşdırarkən tərbiyəçi-müəllimlər aşağıda qeyd edilənlərin tətbiqinə nail olmalıdırlar:

1. sosial münasibətlər sistemində uşaqların birlikdə əməkdaşlıq etməsinə şərait yaratmaq;
2. tərbiyəçi-müəllimin öz fikirlərini məqsədəuyğun və yerində istifadə etməsi, humanist münasibətlərin formalaşdırılması prosesində həyatdan, bədii əsərlərdən nümunələr gətirməsi;
3. uşaqlarda səmimiyyət, ədalət, nəzakət hisslərini formalaşdırmaq;
4. vətənə məhəbbət, məğrurluq hisslərini tərbiyə etmək;
5. uşaqlara düzlük, doğruluq, sadəlik hisslərini öyrətmək;
6. uşağın səhv etdiyi zaman səhvini etiraf edərək onu düzəltməyə çalışmasını, həmçinin yoldaşlıq, dostluq hisslərini tərbiyə etmək;
7. uşaqlara hüquq və vəzifələrinin nələrdən ibarət olduğunu öyrətmək;
8. uşaqlarda qocalara və yaşlı insanlara qarşı hörmət və qayğıkeş davranış tərbiyə etmək;
9. kömək etmək və qarşılıqlı yardımlaşmanın faydalı olduğunu onlara mənimsətmək.

Təlim prosesində tərbiyəçi-müəllim uşaqlara qayğıkeşlik hissini formalaşdıraraq zaman onların daxili aləminə nüfuz etməyi bacarmalı, onlarda bu hissi inkişaf etdirməlidir. Bədii əsərlər uşaqlarda hiss və həyəcan yaratmaqla yanaşı, onlarda xeyirxahlıq, təvazökarlıq bir çox humanist keyfiyyətlər formalaşdırır, eyni zamanda uşaqlarda pisiyyət, ədalətsizlik, vicdansızlığa qarşı mənfi münasibət yaranmasına səbəb olur.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqlarda humanist keyfiyyətlərin formalaşdırılmasında nağıl və hekayələrin oxunması zamanı şəkilli albomlardan, əyani nümunələrdən, audio və video materiallardan istifadə məqsədə nail olmaq üçün əsas vasitələrdən biridir. Bu kimi təsirlərdən sonra uşaqların fikirləri və yaranan yeni humanist təəssüratlar qiymətləndirilməli və dəyərləndirilməlidir.

Professor Nurəddin Kazımov yazır: “İstəsə də, istəməsə də müəllimin dediyi hər bir söz, atdığı hər bir addım elə-obaya, xalqa, dövlətə, vətənə münasibətin göstəricisinə çevrilir. Müəllim unutmamalıdır ki, onun apardığı təlim-tərbiyə işinin yüksək səviyyədə olması və ya bu işə barmaqarası baxması, lakin hər hansı ehtiyacı olan şagirdə lazımı qayğı göstərməməsi və ya ona qarşı biganə qalması öz xalqına, öz vətəninə necə xidmət etdiyinə bariz nümunəsi olur; necə vətənpərvər olduğundan xəbər verir... Müəllimin gündəlik pedaqoji fəaliyyəti əsl vətənpərvərlik nümunələri üçün real meydanır” [Kazımov, N., 2009].

Təlim fəaliyyəti zamanı uşaqlar tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyan rolları və obraz-

ları canlandıraraq insani münasibətləri, həyatı dərk etməyin yollarını öyrənirlər. Bu prosesi birlikdə yaşayan uşaqlar obrazın, qəhrəmanın keçirdiyi duyğu və hissləri öz daxilində yaşayırlar.

Uşaqlarda mənəvi aləmin formalaşdırılmasında onların duyğu və hisslərinin tərbiyə edilməsi əsas rol oynayır. Duyğu və hisslərin inkişafı uşaqlarda insanlara qarşı münasibətlərdə zəngin mənəvi dünyanın formalaşmasına şərait yaradır. Uşaq həm sevməyi, həm də nifrət etməyi öyrənir, uşaq mənəviyyatının təməli məhz bu vaxt formalaşır.

Məktəbəqədər yaş dövründən başlayaraq uşaqlarda humanist keyfiyyətlərin formalaşdırılması vacibdir. Çünki humanizm elə bir əxlaqi keyfiyyətdir ki, bu, uşaqlarda erkən yaş dövründən başlayaraq tərbiyə olunmalıdır. Uşaqlarda humanist keyfiyyətlərin inkişafı məqsədyönlü, planlı, mütəşəkkil və sistemli olaraq həyata keçirilməlidir.

Humanist keyfiyyətlərin, hiss və münasibətlərin formalaşdırılmasının məktəbəqədər yaş dövründə xüsusi mövqeyi və əhəmiyyəti vardır. Həmin dövrdə formalaşan humanist keyfiyyətlər uşaqların sonrakı mənəvi inkişafında, onun şəxsiyyət, vətəndaş, həmçinin insan kimi yetişməsində xüsusi rol oynayacaqdır. Böyük məktəbəqədər yaş dövrü (3–6) elə bir mərhələdir ki, bu zaman humanist hiss və münasibətlərin yaranması və formalaşması üçün bir sıra obyektiv əsaslar vardır. Müasir, dəyişən cəmiyyətimizdə təlim və tərbiyənin milli və ümumbəşəri dəyərlər əsasında aparılmasına qayıdış bu yaşda şəxsiyyətin öz ləyaqətini dərk etməsinə, onda bir sıra humanist keyfiyyətlər aşılmasına əsaslı zəmin yaradır.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, uşaqlarda humanist hisslərin tərbiyə edilməsi erkən yaş dövründən başlayaraq əvvəl böyüklərlə, sonra isə təlim prosesində həmyaşıdları ilə qarşılıqlı münasibətdə reallaşır: başqalarının sevincinə və kədərinə şərik olur, onlara qayğıkeş və həssas münasibət göstərilir.

Təlim prosesində əxlaqi keyfiyyətlərin təməli erkən yaş dövründən başlayaraq qoyulur, sonrakı mərhələlərdə isə yuxarı yaş qruplarında keçirilən təlim fəaliyyətləri vasitəsilə inkişaf etdirilir.

Təlim fəaliyyəti prosesində uşaqlarda həyata, ətraf aləmə qarşı fəal münasibət, təsirli davranış və digər humanist münasibətlər meydana gəlir. Həmin dövrdə böyüklər uşaqlara obrazlı, emosional münasibət göstərməli, onların keçirdiyi hiss və həyəcanı dəqiq müşahidə edərək istiqamət verməyə çalışmalıdırlar. Belə olan halda uşaqlar da tərbiyəçi-müəllimlərinə qarşı münasibətlərində məhəbbət, hörmət, həmçinin etinasızlıq kimi emosional hisslər nümayiş etdirirlər. Bu yaş dövründə onlarda utancaqlıq, sərbəstlik və ya özünə inamsızlıq, paxıllıq və yaxud yoldaşına qayğıkeş münasibət formalaşmış olur. Bütün bu xüsusiyyətlər uşaqların ətrafdakı insanlarla qarşılıqlı münasibətinin əsas göstəricisidir. Təlim

prosesində uşaqlar böyüklərin nümayiş etdirdikləri münasibət nümunələrini sosial baxımdan qəbul edilən davranış modeli kimi dəyərləndirir, bu münasibətlərin məzmununu və sosial əhəmiyyətini qavramağa çalışaraq, mənimsəməyə və tətbiq etməyə cəhd göstərirlər. Bu, uşaqların sosiallaşmasına, mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşmasına və şəxsi inkişafına mühüm təsir göstərir.

1. Bədii təfəkkürün inkişafı məşğələsində uşaqlarda humanist dəyərlərin inkişaf etdirilməsi məqsədilə tədris olunan “Qurd və qoca” nağılına diqqət edək:

Bir gün qoca odunçu meşədə tələyə düşmüş qurda rast gəldi. Qurd qocaya yalvardı ki, onu tələdən qurtarsın. Qoca tələni açıb onu buraxdı. Qurd tələdən çıxan kimi onu parçalamaq istədi. Yoldan keçən bir dovşan bu əhvalatı görüb ayaq saxladı. O, qocaya kömək etmək istədi. Dovşan dedi:

– Mən sənin tələni açma bilməyinə inanmıram. Qoy, qurd ayağını tələyə salsın, görüm açma bilərsənmi?

Qurd tələdən ayağını tələyə saldı. Qoca tələni bağlayıb dovşana “sağ ol” dedi və yoluna davam etdi.

Nağıldan belə nəticəyə gəlmək olar ki, tələyə düşən qurda kömək edən qoca, qurdun etibarsızlığı ilə rastlaşır. Baxmayaraq ki, o, qurda mərhəmət göstərərək onu tələdən xilas edib həyatını qurtarmışdı, qurd onu yemək istəyən zaman dovşan qocaya kömək edir və qurd yenidən tələyə düşür. Nağılın məzmunundan görüldüyü kimi, yaxşılıq itmir, buradan “Yaxşılıq edən yaxşılıq görər” kimi tərbiyəvi fikir meydana çıxır, yəni bir-birinə qarşı mərhəmətli və rəhmli olmağın vacibliyi vurğulanır.

2. Bədii təfəkkürün inkişafı məşğələsində uşaqlarda humanist dəyərlərin inkişaf etdirilməsi məqsədilə tədris olunan “Qarı nənənin səhvi” nağılını nəzərdən keçirək:

Biri var idi, biri yox idi. Uzaq kənddə bir qarı nənə vardı. O, inəyi və pişiyi ilə yaşayırdı. İnəyin adı Gümüş, pişiyinin adı isə Məstan idi. Qarı nənə inənin südündən pendir hazırlayıb bazarda satar, dolanırdı. O, Məstana heç sevməz, çox vaxt da incidərdi.

Günlərin bir günü qarı nənə yatanda Məstan mətbəxə keçib balaları üçün yemək götürmək istəyəndə süd qabına toxundu və südü aşırırdı. Qarı nənə səsa ayıldı, Məstana o ki var döydü. Məstan küsüb meşəyə qaçdı və ağlamağa başladı.

Günlərin bir günü qarı nənənin daxmasındakı siçanlar xəbər tutdu ki, Məstan küsüb evdən gedib. Ağgöz siçanlar mətbəxə dərəcə qarı nənənin hazırlayıb bazarda satacağı pendirin hamısını yedilər.

Qarı nənə Məstana döyüb incitdiyinə peşman oldu....

O, Gümüşlə meşəyə gedib Məstana tapdı, ondan üzr istəyib evə qayıtdı. O gündən onlar birlikdə mehriban yaşamağa başladılar.

Nağılda qarı nənənin pişiyinə qeyri-humanist, kobud davranışı onun qarı

nənədən uzaqlaşmasına səbəb olmuşdur. Əziyyət çəkdikdən sonra yanlış rəftarına görə peşmançılıq hissi keçirən qarı nənə öz səhvini düzəldir.

Məktəbəqədər yaş dövrü uşaq şəxsiyyətinin təşəkkül tapdığı mərhələ kimi dəyərləndirilir. Deməli, uşaqlarda humanist dəyərlərin inkişaf etdirilməsi, humanist münasibətlərin tərbiyə edilməsi təlimin imkanlarından istifadəni nəzərdə tutur. Bu prosesdə uşağın şəxsi təcrübəsini inkişaf etdirərək genişləndirmək və onun rəftarında humanist münasibətlərin yaranmasına nail olmaq vacibdir.

A.S.Makarenko tərbiyə işi haqqında demişdir: “Tərbiyə çox asan işdir, tərbiyə xoşbəxt işdir. Öz üstünlüyü etibarilə müstəsna dərəcədə qiymətli, dərin duyulan, real mənəvi təminatı cəhətindən heç bir iş tərbiyə işi ilə müqayisə edilə bilməz. Tərbiyənin məqsədi olmalıdır”. Uşaqlarda humanist keyfiyyətlərin formalaşdırılması üzrə aparılan tərbiyə işlərinin məqsədi olmalı və bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün real iş, fəaliyyət lazımdır. Təlim prosesinin humanist prinsiplər üzərində təşkil olunması uşaq bağçasında keçirilən fənlərin imkanlarından istifadə etmək bacarığına malik olmasını tərbiyəçinin qarşısında əsas vəzifə olaraq qoyur. Xüsusən məqsədli şəkildə təşkil edilən tərbiyəvi tədbirlərin keçirilməsi uşaqlarda humanist dəyərlərin inkişafına yol açır” [Makarenko, A., 1983].

Uşaq şəxsiyyətinin və sosial davranışlarının formalaşmasında kollektiv və müəllim mühüm rol oynayır. Onun özünəməxsus xarakteri, davranış xüsusiyyətləri, insanlarla münasibət qurmaq bacarığı, əsasən, kollektiv mühitdə inkişaf edir. Kollektivdə yaranan qarşılıqlı münasibətlər uşağın daxili aləmi ilə yanaşı, onun digər insanlara münasibətini də üzə çıxarır. Uşağın təlim prosesində qarşılaşdığı iki əsas subyekt aşağıdakılardır:

- öz yaşdları, digər uşaqlar;
- tərbiyəçi-müəllim.

Uşaqlarda səmimilik hissi kimi humanist dəyər məktəbəqədər yaş dövründən başlayaraq formalaşır. Səmimilik hissənin əsasında təlim zamanı tərbiyəçi-müəllimin rəhbərliyi altında uşaqlarda yoldaşlarına qarşı digər humanist hisslər də inkişaf edir. Uşaqlar arasında sosial münasibətlər formalaşır, onlarda birgə oynamaq arzusu həvəyə çevrilir. Bir-birilərinə öz oyuncaqlarını göstərmək, bir-birindən xoşu gəlmək, bir-birini görəndə sevinmək, şad olduqlarını dilə gətirmək kimi hisslər və fikirlər meydana gəlir.

Uşaqlarda humanist münasibətlərin tərbiyə olunmasında hal-əhval tutmaq, bir-birinin vəziyyəti haqqında maraqlanmaq kimi hisslərin formalaşdırılması da humanizm tərbiyəsinin əsas ünsürlərindən hesab edilir. Böyük məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlarda qayğıkeşlik hissənin yaranmasının şahidi oluruq. Qayğıkeşlik hissənin tərbiyə olunmasında uşaqların doğum günlərinin qeyd edilməsi, digər bayram və tədbirlərin təşkil edilməsi onlarda humanist hiss və keyfiyyətlərin inkişafına təsir göstərən əsas vasitədir.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqlarda humanist keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsi üçün lazımi şəraitin təmin olunması vacibdir. Təşkil edilən səhnəciklər, tədbirlər, bayram proqramları zamanı pedaqoji şəxsiyyət amili də əsas rol oynayır.

Uşaqlarda mənəvi keyfiyyətlərin tərbiyə olunmasında ailə məişət mövzusunda təşkil edilən ssenarilərin əhəmiyyəti onlarda xeyirxahlıq hissinin tərbiyə olunmasına xidmət edir.

Təlim zamanı uşaqlarda humanist keyfiyyətlərin formalaşdırılması məqsədilə aşağıdakı şəraitin yaradılmasına diqqət yetirmək lazımdır:

1. humanist dəyərlər haqqında real vəziyyəti öyrənmək, uşaqların müstəqil fəaliyyətinə dair normalar hazırlamaq və humanist meyilləri aşkar edərək üzə çıxarmaq;
2. təlim prosesində uşaqların öz yaşlıları ilə əməkdaşlıq etmələrinə diqqəti artırmaq;
3. uşaqlarda humanist dəyərlərin formalaşdırılması məqsədilə məşğələnin məqsəd, məzmun və xüsusiyyətlərini düzgün müəyyənləşdirmək;
4. uşaqlar üçün məşğələ zamanı humanist mühit yaratmaq, onların istədikləri obrazı canlandırmasına şərait yaratmaq;

“Qurani-Kərim”də insanların xeyir işlər görməsi, bir-birlərinə faydalı olması, sülh, əmin-amanlıq, qohum-əqrəbə ilə nəzakətli rəftar, böyüklərə hörmət, pis əməllərdən uzaq olub xeyir əməllərlə məşğul olmaq vacib əməllərdən sayılır. Pisliyə, zülmə qarşı olmaq, yaxşıqla cavab vermək xeyirxah iş, xeyirxah əməl sahibi olmaq tövsiyə olunur. İnsansevərlik, insanpərvərlik Qurani-Kərim ayələrinə tez-tez işlədilir [“Qurani-Kərim”, 1992].

Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlarda xeyirxahlıq hisslərinin tərbiyə olunmasına diqqət yetirmək lazımdır. Xeyirxahlıq hissi əxlaqi cəhətdən uşağın tərbiyə edilməsinə əsaslanaraq həyata keçirilməlidir. Tərbiyəçi-müəllim uşaqlarla münasibətində kobudluğa yol verməməli, gülərüz, şən, mehriban olmalı, öz bacarıq və qabiliyyətlərini peşəkarcasına tətbiq etməlidir. Həmçinin ailənin, xüsusən də valideynlərin övladlarında xeyirxah hisslər formalaşdırması və tərbiyə etməsi vacibdir. Bəzən ata və ana uşağı tərbiyə edən zaman kobud rəftara üstünlük verirlər. Bu cür tərbiyə metodu uşaqda qorxu hissi yaradır və sosial münasibətlərdə nəyi düzgün edib-etməyəcəyinə dair fikirlər formalaşdırır. Valideynlər uşağın tərbiyə-sində vahid prinsipə əməl etməlidirlər. Belə ki, ata və ananın uşağın tərbiyəsi ilə bağlı məqsəd və yanaşmaları vahid olmalıdır.

Uşaqlarda təfəkkür, təxəyyül, bir sözlə əqli fəaliyyətin humanist ənənələr əsasında inkişaf etdirilməsi məqsədilə tərbiyəçi-müəllim öz didaktik fəaliyyətini məhz humanizm prinsipləri əsasında qurmağı bacarmalıdır.

Nəticə / Conclusion

Aparılan araşdırmaların nəticəsi olaraq qeyd etməliyik ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda humanist münasibətlərin inkişaf etdirilməsində məşğələlərin təsiri olduqca əhəmiyyətlidir. Hər bir məşğələ nümunəsində uşaqlarda humanist hisslər oyanır və onlar özlərinə lazım olan insani keyfiyyətləri məhz buradan mənimsəmiş olurlar.

Məşğələlərdə humanist münasibətlərin inkişaf etdirilməsində təlim prosesinin imkanlarından, forma və yollarından səmərəli istifadə olunmalıdır. Təlim məhz humanist hisslər əsasında təşkil olunduqda daha çox keyfiyyətli və effektiv olur. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində keçirilən bədii ədəbiyyat məşğələləri zamanı uşaqlarda humanist hisslərin və münasibətlərin formalaşdırılması məqsədi ilə tərbiyəçi-müəllim nağıl və hekayə qəhrəmanlarının obrazlarından nümunələr gətirir. Müsbət keyfiyyətlərə malik obrazlar uşaqlarda humanist hisslər oyadır, onlarda təxəyyül, təfəkkür, dünyagörüşü inkişaf edir və sevinc, kədər və mərhəmət hissləri formalaşır.

Təhlillərdən bu qənaətə gəlmək olar ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda humanist keyfiyyətlərin formalaşmasında dostluq və yoldaşlıq hissləri mühüm rol oynayır, onlar sosial münasibətlər sistemində əməkdaşlıq bacarığına yiyələnirlər. “Dostunun olması köməyinin olması deməkdir”, fikrinin uşaqlara təlqin edilməsi dostluqda, yoldaşlıqda sədaqətli, etibarlı olmağı formalaşdıran mühüm və vacib amillərdən biri kimi çıxış edir, dost dostu kömək etməli, ona daim dəstək olmalıdır. Tərbiyəçi-müəllimin bu istiqamətdə məqsədyönlü və sistemli şəkildə həyata keçirdiyi fəaliyyətlər məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda humanist hisslər və münasibətlər formalaşdırır.

Məqalənin aktuallığı. Müasir dövrdə məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda humanist hiss və münasibətlərin formalaşdırılması mühüm pedaqoji problemlərdən biridir. Erkən yaş dövründə xeyirxahlıq, mərhəmət, qayğıkeşlik, qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq kimi keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsi uşağın mənəvi-əxlaqi inkişafında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan, təlim prosesinin imkanlarından istifadə etməklə humanist münasibətlərin formalaşdırılması məsələsi elmi və praktik cəhətdən aktualdır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Uşaq mərkəzli xarakter daşıyan təlim prosesində uşaqlarda humanist münasibətlərin formalaşdırılması obraz və rolların canlandırılması (rollu oyunlar, teatrlaşdırma) vasitəsilə həyata keçirilir. Deməli, məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda insanpərvərlik, xeyirxahlıq, empatiya, mərhəmət, qayğı, hörmət və s. humanist hisslərin formalaşdırılması yalnız nəzəri fəaliyyətə əsaslanmaqla məhdudlaşmamalı, praktik fəaliyyətdə də müstəqil, sərbəst şəkildə öy-

rənmənin səmərəliliyi artırılmalıdır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə təqdim olunan metodik yanaşmalar, nümunələr və tövsiyələr tərbiyəçi-müəllimlər tərəfindən məşğələlərin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi prosesində istifadə oluna bilər. Tədqiqat materialları uşaqlarda mərhəmət, xeyirxahlıq, dostluq, qarşılıqlı hörmət, qayğı-keşlik və əməkdaşlıq kimi humanist keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsi üzrə praktik fəaliyyətin təkmilləşdirilməsinə xidmət edir. Eyni zamanda əldə olunan nəticələr təlim proqramlarının zənginləşdirilməsi və pedaqoji kadrların hazırlanması prosesində tətbiq oluna bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. Əliyeva, Ş.Q. (2010). Məktəbəqədər təhsilin aktual problemləri. Bakı: "Elm", s.74-75.
2. Qurani-Kərim. (1992). Bakı: "Azərnəşr", s.711.
3. Komenski, Y.A. (1947). Materinskaya shkola. Moskva, s.103.
4. Kazımov, N.M. (2009). Pedaqoji ustalıqın problemləri. Bakı: "Çaşıoğlu", s.296.
5. Makarenko, A.S. (1983). Seçilmiş pedaqoji əsərləri (I cild). Bakı: "Maarif", s.416.
6. Rüstəmov, F. (2006). Pedaqogika tarixi. Dərslik. Bakı: "Nurlan", s.215.
7. Suxomlinski, V.A. (1979). Ürəyimi uşaqlara verirəm. Bakı: "Maarif", s.824.
8. "Uşaq hüquqları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (1998). 19 may, № 499-IQ.
9. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2009). Bakı: Təhsil xəbərləri, №6, s.12-57.